

SMĚRNÍK VÁCLAVA URUBY VE STARÉM I NOVÉM KONTEXTU

Jakub Ivánek

Směrník před železničním nádražím
v Havířově (foto Jakub Ivánek, 2013).

na předchozí straně: Směrník vítající
příchozí do města Havířova
při pohledu od levého východu
z nádražní haly (foto Jakub Ivánek,
2013).

Před novým sídlem ostravského pracoviště Národního památkového ústavu vítězně vypíná k nebi svá ramena Směrník – betonová plastika v brutalistním stylu z druhé poloviny 60. let 20. století. Její pohnutý osud souvisí jednak s nepříliš chápavým vztahem většinové společnosti ke kulturnímu dědictví oné doby, rovněž ale s probuzeným zájmem zejména kulturně zaměřené mladší generace k jejímu odkazu, který se již začíná promítat do nároků na památkovou péči. Přítomnost této sochy, která vypráví příběh o záchraně, před budovou Národního památkového ústavu je tak velmi symbolická.

Historie Směrníku sahá do roku 1966, kdy sochař Václav Uruba přišel s prvními návrhy na chystanou realizaci. Ovšem pro úplné pochopení situace je nutno se vrátit do let 1961–1962, kdy umělecká komise pražské pobočky Českého fondu výtvarných umělců řešila výzdobu haly havířovského nádraží.

Ve druhé polovině roku 1961 byla uspořádána interní soutěž, do níž byli následně vyzváni vedle vítězného Vladimíra Kopeckého, který navrhl skleněnou mozaiku, jejíž námět byl později označován jako Holubice míru, mimo jiné také manželé Moravcovi.¹ Ti kromě konceptu výzdoby čelní stěny nádražní haly nabídli i řešení dvorany a prostoru před nádražím. Zatímco jejich návrhy reliéfů a plastik ve dvoraně komise počátkem listopadu 1962 odmítla pro roztržitost či nepřesvědčivost, ocenila jejich řešení přednádraží s použitím fontány, takže nakonec rozhodla kromě mozaikové stěny Kopeckého podpořit rovněž vznik tohoto díla.² Vlastní nádrž měla být realizována mimo investiční náklady na uměleckou výzdobu a přes Dílo měly být hrazeny pouze práce na sousoší Rodiny, které by se v případě neuplatnění fontány použilo pro sadovou úpravu. Již v prosinci 1962 se však objevily pochybnosti o zvládnutí obou úkolů za vytčenou částku 380 tisíc Kčs, která nesměla být překročena. Bylo proto ujednáno realizovat přednostně mozaiku s tím, že o dofinancování kašny by se mohl postarat Městský národní výbor Havířov (předpokládalo se,

¹ NA, fond ČFVU Dílo, Praha (1954–1993), kart. 105, 107.

² Tamtéž, kart. 107 (zápis č. 140, 2. 11. 1962).

že zbude 50 tisíc Kčs z peněz Československých drah na uměleckou výzdobu a 30–40 tisíc by financovalo město).³

Mozaika ze štipaného skla podle návrhu Vladimíra Kopeckého, provedená Františkem Tesařem v rámci mozaikářské dílny Ústředí uměleckých řemesel, byla do roku 1965 prakticky hotova, avšak osazena zřejmě až při dokončovací pracích na nádraží roku 1969.⁴ Socha manželů Moravcových byla do října 1965 taktéž dokončena,⁵ ale jak víme, v Havířově se nikdy neuplatnila. Proč se tak stalo, nám zatím archivní prameny neprozradily. Možná byl na vině právě nedostatek financí na straně investora, který odmítal zvýšit částku na uměleckou výzdobu. Moravcovi zřejmě sochu Československým drahám vůbec nepředali a uplatnili ji později jinde. V současnosti jsou nám známa tři jejich sousoší s tímto námětem. Vyloučit snad můžeme pozdější, až surrealisticky vyhlížející Rodinu z Chebu (1982)⁶ a rovněž dříve vzniklé sousoší Rodiny pro československou ambasádu v Pekingu (1960).⁷ Pozornost vzbuzuje oprávněně sousoší před bývalým Domem družby v Mimoní, které bylo sice instalováno a kolaudováno teprve roku 1975,⁸ ale je v podstatě kopií plastiky pro Peking z roku 1960. Nabízí se tedy otázka: Proč by Luboš Moravec v polovině 70. let odlil sochu, která se stylově vrací o patnáct let nazpět? Zda jde skutečně o použití plastiky odlité již roku 1965 pro havířovské nádraží, však zatím bezpečně nevíme.

Ať už byl důvod neuplatnění sousoší Rodina v Havířově jakýkoli, havířovský architekt Josef Hrejsemnou, který projekt nádraží někdy v letech 1965–1966 převzal od projektantů Jana Reitermanna a Gustava Kodra z Ústavu dopravního projektování a dotáhl jej do realizované podoby, měl o výzdobě přednádražního prostoru zcela jiné představy. Námětově tradiční a formálně neprůbojná Rodina, odkazující k již obecně přijímanému bruselskému stylu přelomu 50. a 60. let, asi ani nevyhovovala jeho představě o moderní podobě nádražní budovy, která sice vychází z bruselského stylu, ale celkovým vyzněním jej vlastně již přesahuje a míří k progresivnějšímu výrazu. Roku 1966 se tedy architekt Hrejsemnou spojil se sochařem Václavem

Luboš a Jana Moravcovi: Rodina, figura otce ze sousoší před bývalým Domem družby v Mimoní (foto Vladislava Říhová).

Luboš a Jana Moravcovi: Rodina, detail matky ze sousoší před bývalým Domem družby v Mimoní (foto Vladislava Říhová).

Směrník před železničním nádražím v Havířově (foto Jakub Ivánek, 2013).

Urubou a spolu ještě téhož roku pro předprostor navrhli diametrálně odlišný objekt naznačující stylový přechod k tzv. brutalismu.⁹

Brutalismus položil důraz na nové, respektive dříve v umění nepřiznávané materiály (v sochařství zejména beton či svařované železo – oblíbený materiál prostorových forem). Charakteristika brutalismu tkví v surovém zpracování povrchu sochy, která přiznává materiál i postup výroby – v případě betonu stopy po bednění, do něhož se plastika odlévá a které doplňuje dílo o světybytný reliéfní povrch (samo slovo „brutalismus“ se odvíjí z francouzského brut = surový). Směrník tedy vhodně doplnil jednoduchý moderní vzhled exteriéru nádraží, ale zároveň komunikoval s kubizujícími a expresivními prvky „bruselského“ interiéru – ať už s podhledem stropu tvořeným řadami plastických segmentů na způsob „varhánkování“, či s dynamicky rozevřátou mozaikou Holubice míru v geometricky roztržštěném orámování.

Československé dráhy patrně odmítaly investovat peníze do dalšího výtvarného díla, a tak přislíbily architektovi Hrejsemnou jen minimální obnos, za který nebylo možné plastiku realizovat.¹⁰ Patrně šlo o pouhých 9 tisíc Kčs.¹¹ Komise pak při schvalování realizace usoudila, že je nutno tuto částku zvýšit alespoň na 30 tisíc Kčs, i když i to považovala pro daný úkol za značně limitující.¹² Při srovnání částek za jiná Urubova díla z betonu vytvořená v období druhé poloviny 60. let 20. století jasně vysvitne omezenost prostředků – dvě supraporty v Ostravě-Hrabůvce vyšly na 90 tisíc, objemově podobná plastika a lavičky v Karviné-Ráji dokonce na 140 tisíc. Navzdory těmto finančním omezením vzniklo před havířovským nádražím jedno z nejlepších děl Václava Uruby, které rovněž velmi vhodným způsobem uchopilo a doplnilo přednádražní prostor. To uznala při kolaudaci v listopadu 1969 rovněž komise¹³ a provedení si prý vždy pochvaloval také architekt Hrejsemnou, který ostatně s Urubou ještě několikrát v budoucnu spolupracoval.¹⁴ Ačkoli zástupce drah vznesl při kolaudaci námitku týkající se výše honoráře, kterou odůvodnil tím, že investorovi nebyl předložen návrh díla, další zprávy k akci již nemáme, a tudíž patrně protesty Československých drah utichly.

Již při prvním předložení návrhů v listopadu 1966 komise hovořila o soše jako o „objektu symbolizujícím směrové pronikání hmot“.¹⁵ Patrně tedy byla týmem sochaře a architekta již od počátku představována jako směrník,

3 Tamtéž, kart. 107 (zápis č. 172, 21. 12. 1962).

4 GAVENDOŤ, Marcela. Skleněná mozaika Vladimíra Kopeckého ve výpravní hale havířovského nádraží. *Sborník Národního památkového ústavu v Ostravě 2015*, s. 100–105.

5 Kolaudována v ateliéru Moravcových 8. 10. 1965. Honorář 55 750 Kčs se zdál komisi neúměrně nízký, a tak doporučila investorovi ohodnocení ještě zvážit. Materiál, z něhož byla plastika vytvořena, není v pramenech uveden. Šlo buď o slitinu s vysokým obsahem cínu a olova, kterou si Luboš Moravec tavil ve vlastní peci, nebo vrstvený bronz, v němž provedl starší sochu Rodiny (viz dále). Zápis končí větou: „Investor má dílo k dispozici v ateliéru a může si ho kdykoliv odvézt po předchozí dohodě s autory.“ – NA, fond ČFVU Dílo, Praha (1954–1993), kart. 111 (zápis č. 108, 8. 10. 1965).

6 *Spolupráce výtvarníka s architektem, přehled prací za rok 1982*. Praha: ČFVU Dílo, [1983], s. 40.

7 Za autora díla byl v pramenech označován pouze Luboš Moravec. Záznam o prohlídce hotového sousoší z vrstveného bronzu v ateliéru dokládá vznik v roce 1960 (NA, fond ČFVU Dílo, Praha (1954–1993), kart. 105 (zápis bez č. ze 17. 10. 1960). Autor za něj tehdy požadoval 100 tisíc Kčs. Stránky manželů Moravcových uvádějí u vročení sochy pro Peking až rok 1965, což je však rok zhotovení sochy pro Havířov, dostupné online z: <http://www.sochymoravcovi.cz/lubos.php> [cit. 11. 6. 2016].

8 *Spolupráce výtvarníka s architektem. Přehled prací za rok 1975*. Praha: ČFVU Dílo, [1976], s. 74.

dynamizovaný, rozpořhybovaný rozcestník, který měl odpovídat dopravnímu charakteru objektu a do jisté míry i expresivním prvkům s námětem pohybu na vnitřní Kopeckého mozaice. Rozevlátost Směrníku jej však z mnoha pohledů přibližovala rovněž veselé postavě, která otevírá náruč tomu, kdo přijíždí do Havířova a prochází nádražní budovou směrem k městu, i tomu, kdo město opouští a přijíždí po silnici k nádraží. Ovšem prvotní inspirace k plastice leží patrně úplně jinde. Syn autora vypověděl, že sochař tomuto dílu neřekl jinak než Kaktus.¹⁶ A skutečně se objekt podobá americkému kaktusu typu saguaro (*Carnegia gigantea*), který je charakteristický bočními větvemi (výrůstky) v horní části hlavního kmene. Jako inspirace se nabízí rovněž betonová plastika Strom I. od Evy Kmentové z roku 1961, která má nápadně podobné řešení soklu, subtilní uchycení mohutných větví k ústřednímu pylonu a vzbuzuje dojem přetížení horní části oproti úzkému krčku.¹⁷ Je dnes těžké zjistit, zda mohl Strom Kmentové Urubův Kaktus přímo ovlivnit. Přesto víme, že byl Uruba v té době vášnivým pěstitelům kaktusů a organickými tvary se inspiroval i v jiných dílech z 60. let.¹⁸ Navíc Směrník před horizontální skleněnou plochou nádraží opravdu může sugerovat dojem kaktusu za oknem. Tato víceznačnost sdělení, kdy jeden výklad nevylučuje jiný, naopak jsou spolu ve vzájemné interpretační hře, vytváří spolu s formovým výrazem sochy (charakteristickým excentrickou jednoduchostí) výrazně modernistický ráz a neobvyklé kouzlo díla.

Nemáme informace, že by kdy v minulosti byl Směrník opravován, a tak se není čemu divit, že vystaven kyselým deštěm jeho povrch chátral a již v roce 2004 vykazoval defekty, kterých postupně přibývalo.¹⁹ Jako alarmující se ukázalo zejména odhalení železné konstrukce na několika místech sochy, kde byla zapuštěna jen mělce pod povrchem. Ten se zvětváváním drolil a odlupoval. Zatékání na konstrukci způsobovalo její rezivění, a tím zbytnění, což vedlo ke vzniku četných prasklin. Vzhledem k dlouho plánované demolici nádraží si město Havířov s opravou Směrníku nedělalo těžkou hlavu a od roku 2012 oficiálně prohlašovalo, že dojde k jeho odstranění.²⁰ Město prezentovalo sochu jako neopravitelnou, vyrobenou z nekvalitního betonu a nepoučeně konstatovalo, že její povrch nebyl nikdy dokončen, ačkoli zásady brutalismu jeho představitelům vysvětlil restaurátor Jakub Gajda ve svém posudku, kde dílo ohodnotil částkou 210 tisíc Kč.²¹ Odstranění sochy mělo původně proběhnout spolu s demolicí nádraží. Ta však byla v důsledku snah o záchranu objektu spolkem Důl architektury oddalována, a tak úřad koncem roku 2013 začal připravovat

16 E-mail Václava Uruby ml. autorovi článku ze dne 7. 2. 2014.

17 Převážně betonová plastika o výšce 150 cm v držení Národní galerie reprodukována v knize *Dějiny českého výtvarného umění VI/1. 1958–2000*. Praha: Academia, 2007, s. 92.

18 Přímó kaktus uplatnil v sochařských realizacích ještě jednou v 70. letech – roku 1979 byly před Lidovou školou umění v Orlové-Lutyni kolaudovány dva stylizované betonové pylony s kovovým květem z atmořixu.

19 DĚDKOVÁ, Libuše. *Město Havířov. Soubor socha a výtvarná výzdoba. Znalecké posouzení*. Objednavatel: Město Havířov. Ostrava 2004. Dostupné online z: <http://smernik.cz/znalecke-posouzeni-phdr-libuse-dedkova-cerven-2004> [cit. 15. 6. 2016].

20 WOJNAROVÁ, Eva. *Socha sedící Divky s kvítkem se vrátí na své místo*. Ostrava Online, 29. 8. 2012. Dostupné online z: <http://www.havirovkenoviny.eu/clanky/16629-socha-sedici-divky-s-kvitkem> [cit. 11. 6. 2016].

21 GAJDA, Jakub. *Znalecký posudek č. 14–8/2012 na sochařské dílo Směrník před budovou nádraží ČD v Havířově*. Objednavatel: Město Havířov. Ostrava 2012. Dostupné online z: <http://smernik.cz/znalecky-posudek-mgra-jakub-gajda-phd-cerven-2012> [cit. 15. 6. 2016].

Eva Kmentová, Strom I., 1961, kámen, beton, železo, 150 × 67 × 30,5 cm, Národní galerie v Praze, inv. č. 8465 (foto Národní galerie v Praze).

Směrník před Národním památkovým ústavem (foto Jakub Ivánek, 2016).

Směrník před Národním památkovým ústavem (foto Jakub Ivánek, 2016).

demolici samotné sochy, což bylo naplánováno na začátek roku 2014. Jen díky občanské iniciativě se rozvinula akce záchrany, která po marných snahách přesvědčit zastupitele, že socha by měla být restaurována, případně vytvořena v replice, vedla k odkupu plastiky Dolem architektury a jejímu odvozu do Ostravy na náklady podporovatelů záchrany (deinstalace a odvoz stály 39 tisíc Kč). To by samozřejmě nemohlo proběhnout bez toho, abychom plastice zajistili v Ostravě budoucnost – tedy nového majitele, který se o Směrník postará, nechá jej opravit a nově jej zpřístupní veřejnosti. Tím se stala doslova „za pět dvanáct“ ostravská pobočka Národního památkového ústavu, vedená Michalem Zezulou. Směrník tedy putoval do prozatímní úschovy na Dole Michal, kde zhruba rok odpočíval.²²

Když na jaře 2015 probíhaly dokončovací práce na novém sídle ostravského Národního památkového ústavu na ulici Odboje, započal restaurátor Tomáš Skalík (s problematikou Směrníku již seznámený, neboť pro Důl architektury zajišťoval jeho přesun) restaurátorské práce na plastice. Ta byla 17. července 2015 instalována a slavnostně prezentována veřejnosti před nově opravenou a zprovozněnou budovou. Při té příležitosti byla do trávníku před sochou umístěna stylová pamětní deska upomínající na původ a osudy sochy, kterou pro okrašlovací spolek Za krásnou Ostravu vytvořila ostravská sochařka Šárka Mikesková.

Shodou okolností zde však Uruba nestojí poprvé. Směrník ano, ovšem přibližně na jeho místech stávala v letech 1980 až 1996 busta hudebního skladatele Leoše Janáčka od téhož autora. Vznik sochy iniciovala v roce 1977 Janáčková filharmonie Ostrava při příležitosti 50. výročí skladatelova úmrtí, které připadlo na rok 1978. Uruba vytvořil několik sádrových modelů, z nichž jeden posloužil jako vzor pro sádrovou bustu do budovy někdejšího Kleinova sanatoria, kde Janáček zemřel (dnešní ředitelství Městské nemocnice). U něj měla původně stát i exteriérová skulptura, avšak nakonec bylo zvoleno reprezentativnější místo při vstupu do nemocnice, před tehdejší Městským ústavem národního zdraví. Socha však byla v roce 1996 z předprostoru tehdy zchátralé budovy přesunuta před novostavbu Janáčkovy konzervatoře na nedaleké Českobratrské ulici.

Dnes dotváří nové sídlo ostravské pobočky Národního památkového ústavu kromě Směrníku ještě dvě další umělecká díla. Současné sochařství reprezentuje jedna z variant plastiky Levitace (číslo III), dlouhodobě zapůjčená od sochaře Davida Moješčíka (2009), rodáka z Frýdku-Místku, která stojí v bronzovém provedení na piazzettě před nádražím Ostrava-Svinov (2010, podle verze sochy z roku 2005). Umění 50. let 20. století zastupuje Pamětní deska bojovníkům proti fašismu, kterou zhotovil havířovský sochař Otto Cienciala roku 1958 pro exteriérovou zeď této budovy, jež byla za druhé světové války využívána gestapem. Bronzová deska byla v minulosti uschována, aby se předešlo jejímu zcizení, a dnes je nově instalována v nástupním prostoru budovy, kde je vhodně architektonicky dotvořena do podoby pietního místa (autorem řešení Tadeáš Goryczka).²³ Jako další

22 Celý průběh „boje o Směrník“ byl detailně shrnut v příspěvku pro periodikum okrašlovacího spolku Za krásnou Ostravu, který se na akci výrazně podílel: IVÁNEK, Jakub. Z deníku Směrníku aneb Jak to všechno bylo a je. *Krásná Ostrava* 3, 2015, č. 3, s. 23–27.

23 Všechna popisovaná díla včetně Směrníku a jeho pamětní desky mají své heslo v databázi uměleckých děl v architektuře a veřejném prostoru města Ostravy s názvem *Ostravské sochy*. Dostupné online z: <http://www.ostravskesochoy.cz> [cit. 15. 6. 2016].

vhodný prostor pro sochařské dílo se do budoucna nabízí dnes parkově upravený prostor dvora.

Nové umístění Směrníku před Národním památkovým ústavem v Ostravě považují za klíčové. Naznačuje kladný vztah zdejšího pracoviště ke kulturnímu dědictví druhé poloviny 20. století, který se v poslední době zrcadlí rovněž ve snaze prosadit památkovou ochranu pro význačné objekty této epochy (včetně havírovského železničního nádraží), ačkoli ve většině případů zatím marně. Směrník zde plní rovněž funkci památníku úsilí o záchranu kulturního dědictví, které je dnes často z pragmatických důvodů a následkem rozmáhajícího se kulturního barbarství ničeno. Je také připomínkou občanských iniciativ, které se dnes v tomto ohledu ukazují jako téměř nezbytné, aby tuto vlnu tlumily, ačkoli je zřejmé, že tíha celého problému nemůže spočívat pouze na jejich bedrech. Všechny tyto okolnosti zdá se zaznívají rovněž v pozadí nominace přemístěného, restaurovaného a nově instalovaného Směrníku a iniciativy za záchranu havírovského železničního nádraží na cenu Patrimonium pro futuro, každoročně vyhlašovanou Národním památkovým ústavem, a to v kategorii „záchrana památky“. Kéž by jednou o tuto trofej usilovalo renovované havírovské nádraží spolu s replikou Směrníku na jeho původním místě.

Směrník před Národním památkovým ústavem (foto Jakub Ivánek, 2016).

na protější straně: Busta Leoše Janáčka od Václava Uruby před Městským ústavem národního zdraví (foto Hana Kunzová pro Archiv města Ostravy, 1985).

na dvojstraně 92–93: Uliční průčelí hlavního křídla budovy po obnově se sochou Směrník (foto Roman Polášek, 2015).

